

DOI: 10.31110/consensus/2022-03/014-021

УДК (UDC) 94 (477) : 323.281-054.57(=438) «1937/1938»

МАСОВІ РЕПРЕСІЇ ПРОТИ ПОЛЬСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ УКРАЇНИ В 1937-1938 рр.

Володимир Турков

кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії України
Сумського державного
педагогічного університету
імені А.С.Макаренка,
м. Суми, Україна
e-mail: turkov-w@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2974-5730>

У статті досліджуються масові політичні репресії проти польського населення України в період 1937-1938 рр., який отримав назву роки «великої чистки» або «великого терору». У зазначений період органи державної безпеки, керуючись рішеннями ЦК ВКП(б) та власними постановами і директивними листами, почали політичні репресії проти представників польської національної меншини, що проживали на території УРСР. Доведено, що представники польської національної меншини стали жертвами злочинів сталінської тоталітарної державники. Це були представники різних верств населення: селяни, робітники, службовці, працівники партійно-державного апарату, діячі науки та культури. Усі вони отримали великі терміни ув'язнення або були засуджені до вищої міри покарання – розстрілу.

Ключові слова: радянська влада, польська національна меншина, органи державної безпеки, політичні репресії

MASS REPRESSIONS AGAINST THE POLISH NATIONAL MINORITY OF UKRAINE IN 1937-1938

Vladimir Turkov

Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the
Department of History of Ukraine,
Sumy State Pedagogical
University named after
A.S. Makarenko,
Sumy, Ukraine
e-mail:
litvinovskaya.juliya@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9922-5549>

The article is devoted to the fact that in 1937-1938 Stalin's totalitarian regime began mass repressions against the multi-ethnic population of Ukraine, including Poles. This period went down in history under the name of the years of “the great purge or the great terror”, when the state security bodies, guided by the decisions of the higher party bodies, in particular the Central Committee of the CPSU(b), carried out mass repressions on the territory of the USSR and the union republics.

The February-March plenum of the Central Committee of the CPSU(b) in 1937 became the ideological basis for the implementation of repressions. The national direction of political repressions began to be carried out by the relevant orders and directive letters. In particular, the operational order of the NKVD of the USSR No. 00485 of August 11, 1937 initiated the deployment of the “Polish operation”. Repression affected various social strata of the Polish population of

Ukraine: peasants, workers, civil servants, representatives of the intelligentsia, leaders of the party-state apparatus. The NKVD authorities accused the Poles of various types of hostile activities: participation in counter-revolutionary activities, espionage for the benefit of Poland and other countries, treason, terror, sabotage, vandalism, counter-revolutionary insurgent activities, anti-Soviet agitation, membership in the ranks of the Polish military organization.

The NKVD investigators sought testimony from the arrested Poles with the help of moral and psychological pressure and torture. All the arrested Poles received long terms of imprisonment in correctional labor camps or were sentenced to the highest degree of punishment – execution. 267,579 thousand people became victims of Stalin's terror against the Polish national minority in the Ukrainian SSR.

Keywords: Soviet power, Polish national minority, state security agencies, political repression, terror

URL:

<https://konsensus.net.ua/index.php/konsensus/article/view/23>

Турков, В. (2022). Масові репресії проти польської національної меншини України в 1937–1938 рр. *Консенсус*, (3), 14–21.

Постановка проблеми. Політичні репресії кінця 1930-х рр. були спрямовані не тільки проти українського населення, але й проти представників національних меншостей, що проживали на території України у зазначений період. Жертвами репресій були представники польської спільноти, які населяли переважно західні регіони УРСР та її промислові центри, хоча основна їх частина займалася в основному сільськогосподарською діяльністю.

Аналіз останніх досліджень. Репресії органів радянської влади проти представників польської національної меншини в Українській РСР стали предметом вивчення таких українських вчених, як: О.Г. Бажан¹, Л.В. Боженов², Т.І. Яременко³, О.Я. Калакура⁴, В.М. Нікольський⁵, В.Ф. Репринцев⁶, О.С. Рубльов⁶, Г.Й. Стронський⁷,

---

¹ Бажан О. Національні операції НКВС на Київщині у 1937–1938 рр.: механізми реалізації і статистика. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. 2020. № 1 (53). С. 5–48.

² Баженів Л. Репресії проти етнічних поляків Волині – Житомирщини 30-х – початку 50-х рр. ХХ ст. у сучасних наукових і краєзнавчих дослідженнях. *Поляки Волині: історія і сучасність*: науковий збірник «Велика Волинь». Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. Житомир: М.Г. Косенко, 2003. Т. 30. С. 34–41.

³ Єременко Т.І. Польська національна меншина в Україні в 20-30-ті-рр. ХХ століття. Київ: Інститут історії України НАН України, 1994. 74 с.

⁴ Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. Київ: Знання України, 2007. 508 с.

М.М. Шитюк⁸, В.П. Шкварець⁸. Цими науковцями досліджено репресії проти поляків в окремих регіонах України, визначено характер звинувачень для цієї етнічної групи, з'ясовано чисельність репресованих та їх соціальний склад. Попри значні напрацювання з вище зазначеної проблематики, окремі її аспекти не були достатньо висвітлені у науковій літературі. Водночас для дослідження цієї теми є достатня джерельна база та опубліковані документи і матеріали.

З огляду на наведене, **автор поставив за мету** дослідити репресії проти польської національної меншини України в 1937-1938 рр. Для цього потрібно вирішити наступні завдання: по-перше, розкрити роль органів державної безпеки в організації політичних репресій, по-друге, визначити характер звинувачень арештованих поляків, по-третє, з'ясувати масштаби репресій в окремих регіонах республіки.

Виклад основного матеріалу. У межах радянської України перепис 1926 р. зафіксував 467,7 тис. представників польської національної меншини. Основна частина польського населення була сконцентрована у західному регіоні республіки: у Волинській окрузі проживало 86,7 тис. осіб, Шепетівській окрузі – 60,2 тис., Проскурівській окрузі – 58,5 тис., Бердичівській окрузі – 48,4 тис. осіб. Переважна частина поляків (80,3%) проживала у сільській місцевості, городянами були лише (19,7%)⁹.

Слід зазначити, що найбільш трагічна доля спіткала поляків, як і представників інших етнічних груп населення УРСР саме у 1937-1938 рр. Цей період увійшов в історію як роки «великої чистки», або «великого терору», коли органи державної безпеки, керуючись рішеннями партійних пленумів, проводили масові репресії на території СРСР та союзних радянських республік. Ідеологічним підґрунтям для реалізації репресій став лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р. Виступаючи на цьому партійному зібранні 2 березня 1937 р. Нарком внутрішніх справ СРСР М. Єжов акцентував увагу на «польському питанні». Він висловився наступним чином: «Я наведу такий приклад, що свідчить про те, що однією із складних ділянок нашої роботи залишається робота по Польщі. Упродовж 16 років сектор робітників Польщі не зумів розкрити найактивнішу військову організацію

⁵ Нікольський В.М. Обвинувачення репресованих в Україні періоду «Великої чистки» 1937-1938 рр. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 54-63.

⁶ Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків України у 30-ті роки. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. 1995. № 1-2. С. 136-183.

⁷ Стронський Г. Репресії проти польського населення України у 30-ті роки. *Проблеми слов'янознавства: Міжвідомчий науковий збірник*. Львів, 1994. Вип. 46. С. 49-60.

⁸ Шкварець В., Шитюк М. Терор проти громадян польського походження на півдні України у 20-30-ті роки ХХ ст. *Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. 2003. Вип. 7: Спеціальний. С. 154-161.

⁹ Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник. Ред. кол.: В.Б. Євтух, В.П. Троцинський, К.Ю. Гдушко, К.О. Чернова, Київ, 2004. С. 140.

поляків, яка вела дуже енергійну роботу проти нас. Чому це відбувалося? Тому що у політичному секторі за ці роки у переважній більшості були поляки, котрі зв'язані із другим відділом польського генерального штабу та були офіцерами цього відділу»¹⁰. У доповіді «залізного Наркома» мова йшла про діяльність вигаданої радянськими спецслужбами Польської військової організації (ПОВ), яка нібито активно діяла на території радянської України у міжвоєнну добу. Найпоширенішими мотивами для переслідувань, арештів і судових процесів над поляками України, що тривали понад 15 років, були звинувачення у причетності до діяльності Польської військової організації. Участь або зв'язки з ПОВ фактично приписували всім, хто був заарештований у різних регіонах республіки як у 1933-1935 рр., так і в 1937-1938 рр.¹¹

У зазначений період компартійна верхівка радянської держави починає поступово розкручувати маховик репресій, спираючись на відповідні рішення. Так, наприклад, 2 липня 1937 р. Політбюро ЦК ВКП(б) ухвалило постанову «Про антирадянські елементи», в якій пропонувалося наступне: «...ЦК ВКП(б) пропонує всім секретарям обласних і краєвих організацій і всім областним, краєвим і республіканським представителям НКВД взяти на учет всех возвратившихся на родину кулаков и уголовников с тем, чтобы наиболее враждебные из них были немедленно арестованы и расстреляны в порядке административного проведения их дел через «тройки», а остальные менее активные, но все же враждебные элементы были переписаны и высланы в районы по указанию НКВД»¹².

Уже 3 липня 1937 р. вийшла директива № 266 Наркома внутрішніх справ СРСР М.І. Єжова, яка була доведена усім начальникам крайових та обласних відділів. Цей документ містив наступну інформацію «...Всех учтенных кулаков и уголовников подразделить на 2 категории: Наиболее враждебных элементов, подлежащих аресту и расстрелу в порядке административного проведения их дел через Тройки. Менее активных, но все же враждебных элементов, подлежащих высылке в районы по указанию НКВД СССР»¹³.

Безпосередньо «велику чистку» було розпочато наказом Наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців та інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 р. Зокрема, у цьому наказі були визначені терміни проведення операції «...розпочати 5 серпня 1937 р. і закінчити за чотири місяці»¹⁴.

Національна спрямованість політичних репресій почала висвітлюватися у

---

¹⁰ Материалы февральско-мартовского пленума ЦК ВКП(б) 1937 года. *Вопросы истории*. 1994. № 1. С. 24.

¹¹ Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. Київ, 2007. С. 247

¹² Великий терор в Україні «Куркульська операція» 1937-1938 рр. У 2-х частинах / Упор. Сергій Кокін, Марк Юнге. Київ, 2010. Ч. I. 614 с.

¹³ Там само. С. 42.

¹⁴ Там само. С. 79.

життя на основі оперативних наказів директивних листів. Зокрема, оперативний наказ НКВС СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р. ініціював розгортання «польської операції». Вище згаданий наказ містив і наступний пункт: «Припинити звільнення із в'язниць і таборів засуджених за ознаками польського шпигунства, у яких закінчується термін ув'язнення. Про кожного з них подати матеріал для розгляду на особливу нараду НКВС СРСР»¹⁵. Перші підсумки «польської операції» були оприлюднені у доповідній записці заступника Наркома внутрішніх справ СРСР Л. Бельського 25 серпня 1937 р. Наркому внутрішніх справ М. Єжову. У цьому документі зазначалося наступне: «...значна кількість арештованих поляків припадає на Київську область (1621 чол.), Вінницьку область (1232 чол.), по промислових областях – Харківській – 686 чол. і Донецькій – 416 чол.»¹⁶

Свою статистику по репресованих представниках польської національної меншини оприлюднювали і представники обласних управлінь НКВС УРСР. У доповідній записці «Про хід та результати операції по польському шпигунському підпіллю у Київській області станом на 3 вересня 1937 р.» начальник Київського обласного УНКВС М. Шаров інформував Наркома внутрішніх справ УРСР І. Леплевського про те, що «...упродовж червня і серпня 1937 р. у Києві заарештовано 254 особи, в області – 1779 осіб, викрито по лінії ПОВ, 23 контрреволюційні групи, 47 шпигунсько-диверсійних резидентур». Фактично, до 1 жовтня 1937 р. на Київщині було заарештовано 2933 особи польської національності¹⁷.

Згідно з існуючим на той час законодавством, обвинувачення щодо заарештованих поляків і представників інших етнічних меншостей повинні були визначатися статтями Кримінального кодексу. У практиці радянської каральної системи 1930-х рр. користувалися відомим підходом, який передбачав подвійний облік репресованих. За специфічно-професійною термінологією органів державної безпеки обвинувачення фіксувалися 1) «за характером злочинів». Перша категорія («за політичним забарвленням») включала такі формулювання: а) належність до антирадянських «політичних партій»; б) членство у контрреволюційних буржуазних націоналістичних організацій; в) фашисти; г) церковники і сектанти; д) білогвардійці; е) за так званими націоналістичними лініями (польській, німецькій, румунській, харбінській, естонській, латинській, грецькій, іранській, болгарській, чеській, французькій, італійській, литовській); є) колишні куркулі; ж) кримінальні злочинці; з) інший кримінальний елемент.

У другій категорії («за характером злочинів») було виділено такі формулювання: а) шпигунство (німецьке, польське, латвійське, литовське, естонське,

¹⁵ Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків України у 30-ті роки. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. 1995. № 1-2. С. 166.

¹⁶ Великий терор в Україні. «Куркульська операція» 1937-1938 рр. У 2-х частинах / Упор. Сергій Кокін, Марк Юнге. Київ, 2010. Ч. I. С. 131.

¹⁷ Бажан О. Національні операції НКВС на Київщині у 1937-1938 рр.: механізми реалізації і статистика. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. 2020. № 1 (53). С. 13.

французьке, італійське, фінське, румунське, грецьке, іранське, угорське, чеське, японське) різне; б) зрада Батьківщини; в) терор; г) диверсії; д) шкідництво; е) контрреволюційна повстанська діяльність; є) контрреволюційна (антирадянська) агітація; ж) інші злочини¹⁸.

У судово-кримінальних справах поляків 1937–1938 рр. досить часто фігурують звинувачення у ворожій діяльності в минулі роки, особливо участь у «контрреволюційних організаціях». Майже кожному з 15 арештованих поляків у серпні 1938 р. в селах В. Половецького району Житомирської області висувалися звинувачення в участі в ПОВ. Зокрема, І. Юрковському слідчі нагадали, що в 1937–1938 рр. він, як власник бакалійної лавки, був позбавлений виборчих прав, відстоював католицьку релігію, мав середняцьке особисте господарство, а з 1935 р. брав участь у діяльності ПОВ. О. Петровському інкримінувалась участь у боротьбі з радянською владою на боці Петлюри, заможність і спротив колективізації. У висновку на М. Шиманського говорилося, що в 1931 р. він був засуджений на один рік за не здачу законтрактованого бичка, зберігав рушницю і брав участь в діяльності осередку ПОВ. 7 осіб з цієї групи були засуджені «трійкою» до вищої міри покарання, решта до різних термінів заслання до виправно – трудових таборів (ВТТ)¹⁹.

Органи державної безпеки проводили репресії не тільки проти польських селян, але й представників інших верств населення: діячів культури, представників державно – партійного апарату. Так, 11 березня 1937 р. був заарештований державний арбітр при РНК УРСР С. Лазоверт. За звинувачувальним висновком, активний член ПОВ з 1918 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР 22 вересня 1937 р. він був засуджений до страти, а 25 вересня 1937 р. – розстріляний²⁰. 24 липня 1937 р. за ґратами опинився Уповноважений НКЗС СРСР при уряді УРСР А. Петровський. На підставі наказу № 00485 НКВС СРСР 13 вересня 1937 р. рішенням Наркома внутрішніх справ та Прокурора СРСР він був засуджений до розстрілу, а 17 вересня 1937 р. – страчений²¹. Наприкінці липня 1937 р. був заарештований завідуючий відділом культури газети «Глос радзецьки» М. Ржепінський, який був розстріляний згідно із постановою Наркома внутрішніх справ СРСР та Прокурора СРСР від 31 серпня 1937 р.²²

Попри всі тогочасні вкрай несприятливі умови, 2 вересня 1937 р. один із засуджених у справі молодіжних польських газет – С. Тутаковський, який відбував покарання в Туйському районі Магаданської області, звернувся до М. Єжова з листом,

¹⁸ Нікольський В.М. Обвинувачення репресованих в Україні періоду «Великої чистки» 1937–1938 рр. *Український історичний журнал*. 2008. № 2. С. 55.

¹⁹ Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. Київ, 2007. С. 254.

²⁰ Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків України у 30–ті роки. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. 1995. № 1–2. С. 183.

²¹ Там само. С. 184.

²² Там само. С. 166.

в якому виклав обставини арешту, слідства у своїй справі й засудження. Однак його лист так і не дійшов до адресата. 27 листопада 1937 р. – на підставі рішення Трійки УНКВС СРСР по Дальбуду від 14 листопада 1937 р. – за «антирадянську агітацію у таборах» С. Тутаковський був страчений²³.

Репресії торкнулися і вищого партійного керівництва республіки. Наприкінці січня першого секретаря ЦК КП(б)У С. Косіора було звільнено від обов'язків. Він був переведений до Москви, де займав посади заступника голови Ради Народних Комісарів СРСР та голови Комісії радянського контролю при РНК СРСР. 3 травня 1938 р. його було заарештовано за зв'язок із шпигунсько-диверсійними службами «іноземних держав» і керівництвом ПОВ, а 26 травня 1938 року – розстріляно²⁴.

Звертає на себе увагу той факт, що репресії торкнулися і жителів Сумщини, серед яких були поляки за національністю. Так, наприклад, у місті Середино-Буда 25 грудня 1937 р. було заарештовано Миколу Абрамовського, який працював бухгалтером артлі з виготовлення меблів. Він був звинувачений у тому, що отримував від польських розвідувальних органів завдання шпигунського характеру та займався антирадянською пропагандою. 31 лютого 1938 р. М. Абрамовський був засуджений на 10 років ув'язнення у сталінських таборах²⁵.

У місті Ромни потрапив за ґрати Константин Адамович, який працював упорядником потягів на станції Ромни. Він був засуджений на 10 років позбавлення волі за звинуваченням у шкідницькій діяльності на залізничній станції²⁶.

Загалом, упродовж 1937–1938 рр. в Україні «по польській лінії» органами НКВС було заарештовано 53 516 осіб (з них 44 467 поляків), з яких 39 644 особи засуджено до різних термінів ув'язнення або ж розстріляно. Загальна кількість заарештованих в Україні на той час становила 267 579 осіб²⁷.

Висновки. Підсумовуючи вище наведене, можна зробити висновок про те, що в 1937–1938 рр. сталінський тоталітарний режим розпочав масові репресії проти багатонаціонального населення України, у тому числі поляків. Цей період увійшов в історію під назвою роки «великої чистки або великого терору», коли органи державної безпеки, керуючись рішеннями вищих партійних органів, зокрема ЦК ВКП(б), проводили масові репресії на території СРСР та союзних республік. Ідеологічним підґрунтям для реалізації репресій став лютнево-березневий пленум ЦК ВКП(б) 1937 р. Безпосередньо велику чистку було розпочато наказом Наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова № 00447 «Про операцію з репресування колишніх куркулів, карних злочинців там інших антирадянських елементів» від 30 липня 1937 р.

²³ Там само. С. 167.

²⁴ Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті. Київ. 2007. С. 259.

²⁵ ДАСО. Ф. Р-7641. Оп. 6. Спр. 350. Арк. 35.

²⁶ Там само. С. 24.

²⁷ Рубльов О., Репринцев В. Репресії проти поляків України у 30-ті роки. *З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ*. 1995. № 1-2. С. 167.

Національне спрямування політичних репресій почалось проводиться відповідних наказів та директивних листів. Зокрема, оперативний наказ НКВС СРСР № 00485 від 11 серпня 1937 р. ініціював розгортання «Польської операції». Репресії торкнулися різних соціальних верств польського населення України: селян, робітників, службовців, представників інтелігенції, керівників ланки партійно-державного апарату. Органи НКВС звинувачували поляків у різних видах ворожої діяльності: участі у контрреволюційній діяльності, шпигунстві на користь Польщі та інших країн, зраді Батьківщині, терору, диверсіях, шкідництві, контрреволюційній повстанській діяльності, антирадянській агітації, членстві у лавах Польської військової організації. Слідчі НКВС домагалися свідчень від арештованих поляків за допомогою морального-психологічного тиску та тортур. Усі заарештовані поляки отримували великі терміни ув'язнення у виправно-трудових таборах або були засудженні до вищої міри покарання – розстрілу. Загалом же жертвами сталінського терору проти польської національної меншини в УРСР стали 267 579 тис. осіб.

REFERENCES

- Bazhan, O. Natsionalni operatsii NKVS na Kyivshchyni u 1937-1938 rr.: mekhanizmy realizatsii i statystyka. Z arkhiviv VUChK – HPU – NKVD – KHB. 2020. №1 (53). S. 5-48.
- Bazhenov, L. Represii proty etnichnykh poliakov Volyni – Zhytomyrshchyny 30-kh – pochatku 50-kh rr. XX st. u suchasnykh naukovykh i kraieznavchykh doslidzhenniakh. *Poliaky Volyni: istoriia i suchasnist: naukovyi zbirnyk «Velyka Volyn»*. Pratsi Zhytomyrskoho naukovo-kraieznavchoho tovarystva doslidnykiv Volyni. Zhytomyr: M.H. Kosenko, 2003. T. 30. S. 34 – 41
- Velykyi teror v Ukraini «Kurkulska operatsiia» 1937-1938 rr. U 2-kh chastynakh / Upor. Serhii Kokin, Mark Yunhe. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2010.
- Etnonatsionalna struktura ukrainskoho suspilstva. Dovidnyk. Red. kol.: V.B. Yevtukh, V.P. Troshchynskyi, K.Iu. Hlushko, K.O. Chernova, Kyiv: Naukova Dumka, 2004. 342 s.
- Yeremenko, T.I. Polska natsionalna menshyna v Ukraini v 20 – 30-ti rr. XX stolittia. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1994. 74 s.
- Kalakura, O.Ia. Poliaky v etnopolitychnykh protsesakh na zemliakh Ukrainy u XX stolitti. Kyiv: Znannia Ukrainy, 2007. 508 s.
- Materyaly fevral'sko-martovskoho plenuma TsK VKP(b) 1937 hoda. *Voprosy istorii*. 1994. № 1. S. 15-35.
- Nikolskyi, V.M. Natsionalni aspekty politychnykh represii 1937 r. v Ukraini. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2001. №2. S. 74 – 89.
- Nikolskyi, V.M. Obvynuvachennia represovanykh v Ukraini periodu «Velykoi chystky» 1937-1938 rr. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2008. №2. S. 54-63.
- Rublov, O., Repryntsev, V. Represii proty poliakov Ukrainy u 30-ti roky. *Ž arkhiviv VUChK – HPU – NKVD – KHB*. 1995. № 1-2. S. 136-183.
- Stronskyi, H. Represii proty polskoho naseleння Ukrainy u 30-ti roky. *Problemy slovianoznavstva*. Mizhvidomchy naukovyi zbirnyk. Lviv, 1994. Vyp. 46. S. 49-60.
- Shkvarets, V., Shytiuk, M. Teror proty hromadian polskoho pokhodzhennia na pivdni Ukrainy u 20-30-ti roky XX st. *Problemy istorii Ukrainy: Fakty, sudzhennia, poshuky*: Mizhvidomchy zbirnyk naukovykh prats. 2003. Vyp. 7.: Spetsialnyi. S. 154-161.